

To, že se tato otázka v té době ještě nedostala ze studia zakuklení, je zřejmé i z podivuhodné shody projektů navrhovaných lidmi tak odlišného založení, jako byli kvaker Belles, ateista Owen a utilitarista Bentham. Socialista Owen vášnivě věřil v rovnost člověka a jeho vrozená práva; Bentham rovnostářstvím pohrdal, lidským právům se vysmíval a silně tihl k *laissez-faire*. Přesto Owenovy „paralelogramy“ připomínaly Benthamovy Domy práce do té míry, že by to mohlo vyvolat dojem – dokud bychom si nepřipomněli, že Owen věděl Bellesovi –, že se jimi inspiroval. Všichni tyto tři muži byli přesvědčeni, že patřičná organizace práce nezaměstnaných musí přinést přebytek, který chtějí humanitář Belles využít hlavně k podpoře jiných trpících, utilitarista Bentham předat podlínkům a socialista Owen vrátit nezaměstnaným samotným. Ale zatímco jejich rozdílné názory odkrývaly pouze téměř nepostřehnutelné náznaky budoucích trhlin, jejich společně iluze prozrazovaly totéž zásadní nepochopení podstaty pauperismu v rodné se tržní ekonomice. Důležitější než všechny rozdíly mezi nimi je to, že počet chudých mezitím neustále narůstal: v roce 1696, kdy psal Belles, se celkové dávky z chudinské daně blížily 400 000 liber; v roce 1796, kdy Bentham napadl Pittův návrh zákona, určité přibližně 2 miliónů; v roce 1818, kdy začínal Rober Owen, se už šplhaly k 8 miliónům. Za 120 roků, které oddělují Bellese a Owena, se velikost populace možná ztrojnásobila, ale dávky podpory se zvětšily dvacetkrát. Pauperismus se stal posttrachem. Jeho významem si však zatím nikdo nemohl být jist.

Když si lidé uvědomili význam chudoby, byla už připravena scéna pro devatenácté století. Předěl ležel někde kolem roku 1780. Ve velkém díle Adama Smitha nebyla chudinská podpora ještě žádným problémem; v Townsendově *Pojednání o Chudinském zákonu* o pouhé desetiletí později byla pozvednuta na úroveň širokého problému a mysl lidí nepřestala zaměřovat ani po další století a půl.

Změna atmosféry od Adama Smitha k Townsendsovi byla opravdu neobyčejná. Smith vyznačoval konec věku, který začal vynálezcí státu – Thomase Morem a Machiavellim, Lutherem a Calvinem; Townsend už patřil k devatenáctému století, v němž Ricardo a Hegel objevili, každý z opačného úhlu, existenci společnosti, která se nepodřizuje zákonům státu, ale naopak podřizuje svým vlastním zákonům stát. Je pravda, že Adam Smith přistupoval k materiálnímu bohatství jako k samostatnému oboru zkoumání; to, že přitom uplatnil ohromný smysl pro realismus, z něho učinilo zakladatele nové vědy, ekonomie. Přesto chápal bohatství pouze jako jednu stránku života společnosti, jehož cílem zůstávalo podřízení; bylo přínáležitostí národů bojujících o přežití v historii a nemohlo být od nich odděleno. Podle jeho názoru vycházel jeden soubor podmínek, které určovaly bohatství národů, ze zlepšujícího se, stagnujícího nebo upadajícího stavu země jako celku; další soubor se odvozoval od naprosté nadřazenosti bezpečí a jistoty, jakož i z potřeb rovnováhy moci; ještě další byl dán politikou vlády – tím, zda upřednostňovala město nebo venkov, průmysl nebo zemědělství; otázku bohatství, jímž začal mluvit materiální blahobyt „velkého celku národa“, tedy pokládal za možné formulovat pouze v určitém politickém rámci. V jeho díle není žádný náznak, že by pro společnost určovaly zákony ekonomické zájmy kapitalistů; žádný náznak, že by kapitalisté byli sekulárními obhájci božské prozřetelnosti, která řídí ekonomický svět jako nějakou oddělenou entitu. Ekonomická sféra u něho není podřízena svým vlastním zákonům, které nám poskytují měřítko dobra a zla.

Smith chtěl brát bohatství národů jako funkci jejich národního života, fyzického a morálního; právě proto jeho námořní politika tak

dobře ladila s Cromwellovými námořními zákony a jeho představy lidské společnosti tak dobře zapadaly do Lockova systému přirozených práv. Podle jeho názoru nic nenaznačuje existenci nějaké ekonomické sféry ve společnosti, sféry, jež by se mohla stát zdrojem morálního zákona politického závazku. Vlastní zájem nás pouze vnitřně pohání, abychom dělali to, co prospěje také jiným – jako nám vlastní zájem želutka nakonec dodá večeri. Smithovým myšlením proniká povšechný optimismus, neboť zákony řídící ekonomickou část univerza jsou tak jako ty, které řídí to ostatní, ve shodě s lidským osudem. Žádná skrytá ruka se nám nesnaží jménem vlastního zájmu vnutit kanibalské obrádky. Důstojnost člověka je důstojností morální bytosti, která je jako taková členem občanského řádu rodiny, státu a „velké Společnosti lidstva“. Meze úkolové práci stanovují rozum a humanita, jímž musí soupeření a zisk ustoupit. Přirozené je to, co je v souladu s principy obsaženými v myslí člověka, a přirozený řád je ten, který těmto principům odpovídá. Přírodu ve fyzickém smyslu Smith z problému bohatství vědomě vyloučil. „Ať jsou půda, podnebí nebo velikost území kteréhokoli konkrétního národa jakékoli, hojnost či skrovnost jeho ročních zásob musí v této konkrétní situaci záviset na dvou okolnostech“, totiž na dovednosti pracovní síly a poměru mezi užitečnými a nečinnými členy společnosti. Roli hrají nikoli přírodní, nýbrž lidské faktory. Toto vyloučení biologických a geografických faktorů na samém začátku knihy bylo záměrné. Omyly fyziokratů byly pro Smitha varováními; jejich náklonnost k zemědělství je svědla k tomu, aby zaměřovali fyzickou přírodu s lidskou přirozeností, a vedla je k názoru, že skutečně tvořivá je jediné půda. Smithovu myšlení nebylo nic vzdálenější než taková glorifikace Physis. Politická ekonomie by měla být vědou o lidech; měla by se zabývat tím, co je přirozené člověku, nikoli Přírodou.

Townsend soustředil své *Pojednání* o deset let později kolem teoretému s kozami a psy. Scénou je ostrov Robinson Crusoe v Tichém oceánu u pobřeží Chile. Juan Fernández na tomto ostrově zanechal několik koz, aby byly v případě budoucích návštěv zdrojem masa. Kozy se rozmnožily biblickou měrou a staly se příhodnou zásobárnou potravy pro korzary, většinou Angličany, kteří sužovali španělský obchod. Španělské úřady chtěly kozy vyhubit, a tak na ostrově vysadily psa s fenou, kteří se také časem velmi rozmnožili a zredukovali počet koz, z nichž žili. „Pak byla nastolena nová rovnováha“, psal Townsend. „Jako první platili dluh přírodě ti nejslabší z obou druhů; ti nejčilejší a nejsilnější si svůj život zachovali.“ K tomu dodal: „Právě množství potravy reguluje počet lidí.“

Uvedme, že prozkoumání¹ zdrojů autentičnosti tohoto příběhu nepotvrdilo. Juan Fernández skutečně, jak bylo uvedeno, přivezl na ostrov kozy, ale údajné psy popisuje William Funnell jako krásné kočky a ani o psech, ani o kočkách není známo, že by se rozmnožili; kozy navíc žily v nepřístupných skalách, kdežto pláže – a v tom se shodují všechny výpovědi – byly plné tlustých lachanů, kteří by byli pro divoké psy mnohem lákavější kořisti. Uvedené paradigma však není závislé na empirickém podložení. Nedostatečná historická autentičnost neubírá nic ze skutečnosti, že se tímto zdrojem inspiroval Malthus i Darwin – Malthus se o něm dozvěděl od Condorceta, Darwin od Malthuse. Přesto by ani Darwinova teorie přírodního výběru, ani Malthusovy populační zákony nemohly mít znatelnější vliv na moderní společnost, kdyby nebylo následujících maxim, které Townsend vyvodil ze svých koz a psů a které chtěl aplikovat na reformu Chudinského zákona: „Hlad zkrátí i ta nejdivočejší zvířata a nejzvrácenější naučí slušnosti, zdvořilosti, poslušnosti a podřízenosti. Obecně je to právě hlad, co je [chudě] může popohnat a podnítit k práci; naše zákony však říkají, že nikdy nemají hladovět. Tyto zákony, to je třeba přiznat, zároveň říkají, že mají být přinuceni pracovat. Právni donucení však potom provází spousta problémů, násilí a křiků: vytváří zlou vůli a nikdy nemůže odvést dobrou a přijatelnou službu: hlad oproti tomu nejenom představuje poklidný, tichý, neustálý tlak, ale jakožto ten nepřirozenější motiv k plni a práci vyvolává největší úsilí; když je uspokojen dobvolným milodarem jiného, buduje trvalé a pevné základy dobré vůle a věčnosti. Otrok musí být přinucen k práci, ale svobodný člověk by měl být ponechán, ať jedná podle svého vlastního rozhodnutí a úsudku; měl by být chráněn v plném užívání svého vlastnictví, velkého či malého, a trestán, sáhne-li na vlastnictví souseda.“

Nabízelo se tu nové východiště pro politickou vědu. Townsend tím, že k lidskému společenskému přistoupl z živočišné strany, oběšel údajně nevyhnutelnou otázku po základech vlády; tím zavedl do lidských záležitostí nový koncept zákona, koncept zákonů přírody. Hobbesovo zaujetí geometrií i Humovo, Hartleyho, Quesnayho a Helvetovo prahnutí po newtonovských zákonech ve společnosti bylo pouze metaforycké: hořeli touhou objevit zákon, který by ve společnosti platil

¹ Stov. Antonio de Ulla, Wafer, William Funnell, dále též Isaac James (který také obsahuje zprávu kapitána Wooda Rogerse o Alexandru Selkirkovi) a poštědy Edwarda Cooka.

středně univerzálně jako gravitace v přírodě, ale uvažovali o něm jako o lidském zákoně – ať už šlo o duševní sílu strachu u Hobbesa, asociaci v Hartleyho psychologii, vlastní zájem u Quesnayho, nebo hledání užitečnosti u Helvetia. Nebyla v tom žádná háklivost: Quesnay se tak jako Plátón na člověka někdy díval očima chovatele a Adam Smith určitě nepřehlížel souvislost mezi reálnými mzdami a dlouhodobou nabídkou pracovní síly. Aristoteles však učil, že mimo společnost mohou žít jen bohové nebo zvířata a člověk není ani jedním z toho. Propast mezi člověkem a zvířetem byla směrودatná také pro křesťanské myšlení; ohledně duchovních kořenů lidského společenského nemohl teologii zmást žádný exkurs do říše fyziologických faktů. Byli-li pro Hobbesa člověk člověku vlkem, bylo to proto, že mimo společnost se lidé chovají jako vlci, nikoli proto, že by existoval nějaký biologický faktor, který by měli lidé a vlci společný. V konečném důsledku to bylo proto, že tu ještě nebyla představa lidského občanství, které by se nezrotožňovalo se zákonem a vládou. Na ostrově Juana Fernandése však žádná vláda ani zákon nebyly – a přesto se tam ustavila rovnováha mezi kožami a psy. Tato rovnováha se udržovala díky tomu, že psi stěží mohli sežrat kozy, které utekly do skalnaté části ostrova, a že místa, kde od psů nehrozilo nebezpečí, nebyla pro kozy tak pohostinná. K udržení této rovnováhy nebylo třeba žádné vlády; obnovovala se svíráním hladu na jedné straně a nedostatkem potravy na druhé. Hobbes obhajoval potřebu despoty tím, že lidé jsou *jako* zvířata; Townsends prohlášoval, že lidé jsou *skuteční* zvířata, a že právě proto stačí jen minimum vlády. Z tohoto nového hlediska se dala svobodná společnost chápat tak, že sestává ze dvou ras: vlastníků majetku a dělníků. Počet dělníků byl omezen množstvím potravy, a pokud bylo vlastnictví bezpečné, hlad je hnál k práci. Nebylo třeba žádných smírčích soudců, protože hlad byl lepší ukazovatel než nějaké úřady. Odvolávat se k úřadu by bylo, jak Townsends jízlivě poznamenal, jako „odvolávat se od silnější autority ke slabší“.

Nové základy do vytvářející se společnosti přesně zapadaly. Od poloviny osmáctého století se rozvíjely národní trhy; cena obilí už nebyla lokální, nýbrž regionální; to předpokládalo téměř všeobecné užívání peněz a širokou prodejnost zboží. Tržní ceny a příjmy, včetně rent a mezd, vykazovaly značnou stabilitu. Fyzikáté byli první, kdo si všiml těchto pravidelností, které nebyli schopni ani teoreticky zasadit do celku, protože ve Francii stále převládaly feudální příjmy a práce byla často polonevolnická, takže ani renty, ani mzdy zpravidla nebyly určovány them. Anglický venkov však už byl v době Adama Smitha

nedílnou součástí komerčního společenského renty, jež náležela landlordovi či statkáři, i mzdy zemědělských dělníků vykazovaly výraznou závislost na cenách. Jen výjimečně stanovovaly mzdy a ceny veřejné orgány. Přesto v tomto zvláštním novém řádu nepřestávaly víceméně v původní hierarchii existovat staré třídy společnosti, ačkoli zmizely jejich právní výsady a handicap. Přestože žádný zákon dělníka nemohl sloužit farmářů a farmáře plnit statkářovu kapsu, dělníci a farmáři se chovali tak, jako by takové donucení existovalo. Jaký zákon dělníkovi nařizoval poslouchat pána, k němuž nebyl vázán žádným zákonným poukazem? Jaká síla udržovala společenské třídy oddělené, jako by je tvořily různé druhy lidí? A co v tomto lidském kolektivu, který ani nepožadoval, a dokonce ani netoleroval zásah politické vlády, udržovalo rovnováhu a řád?

Zdálalo se, že odpověď by mohl nabídnout příklad s kožami a psy. Revně daným základem společnosti, jež není politického řádu, by snad mohla být biologická podstata člověka. Tak se stalo, že ekonomové začali záhy opouštět Smithovy humanistické základy a přijímat základy Townsendsovy. Malthusův populační zákon a zákon snižujících se výnosů, jak je pojal Ricardo, učinily konstitutivními prvky nové sféry, jejíž existence byla zjištěna, plodnost člověka a úrodnost půdy. Ekonomická společnost se objevila jako něco odlišného od politického státu.

Okolnosti, za nichž začala být existence tohoto lidského celku – složitě společnosti – zjevná, byly pro historii myšlení devatenáctého století nanejvýš důležité. Jelikož vynořující se společnost nebyla ničím jiným než tržním systémem, lidské společnosti nyní hrozilo, že se přesune na základy naprosto cizí morálnímu světu, jehož částí byl až dosud stát. Na první pohled neřešitelný problém pauperismu nutil Malthuse a Ricarda přistoupit na Townsendsovo sklouznutí do naturalismu.

Burke k problémům pauperismu přistoupil přímo z úhlu veřejné bezpečnosti. Podmínky v západní Indii ho přesvědčily o tom, jak riskantní je žít velkou zotročenou populací bez adekvátního zajištění bezpečnosti blízkých pánů, zvláště když černochům bylo nezbytná dovoleno nosit zbraň. Měl za to, že vzhledem k tomu, že vláda nemá k dispozici žádnou policejní sílu, je podobné úvahy možno vzáhnout i na narušit počtu nezaměstnaných doma. Ačkoli byl zarytým obhajcem patriarchálních tradic, byl vášnivým přívržencem ekonomického liberalismu, v němž viděl odpověď na palčivý administrativní problém pauperismu. Lokální úřady rády využívaly neočekávané poplatky přádelen po chudých dětech, jejichž vyučení bylo ponecháno na sta-

rost farnosti. Mnoho set takových dětí vzaly do učení manufakturny, často ve vzdálených koulech země. Nová města celkem vzato dostala zdravou chuť na chudáky; továrny byly dokonce ochotny za využití chudých platit. Dospělí byli přidělováni jen za obživu k jakémukoli zaměstnavateli, který je vzal; stejně byli pracovníci v té či oné podobě systému, v němž chudí obcházeli bohaté s nabídkou práce, střídavě ubytovávaní u farmářů z farnosti. Světovat chudé do cizí péče bylo levnější než vést „věznice bez vin“, jak se někdy říkalo pracovním útulkům. Z administrativního úhlu pohledu to znamenalo, že nucení k práci tlakem vlády a farnosti nahradila „neustupnější a do detailu neustále informovaná autorita zaměstnavatele“.²

Je nepochybné, že tu vstupovala do hry otázka politického vedení. Proč by se z chudých měla dělat veřejná zátěž a jejich vydržování klást na farnost, když se farnost nakonec své povinnosti zbavuje a práce schopné osoby světuje kapitalistickým podnikatelům, kteří si tak moc přejí naplnit jimi své továrny, že rádi zaplatí, jen aby získali jejich služby? Nenažádáje to snad jasně, že existuje také levnější způsob, jak chudé přinutit vydělat si na svou obživu, než přes farnosti? Řešení spočívalo ve zrušení alžběčinské legislativy bez jejího nahrazení jinou. Žádné stanovování mezd, žádná podpora pro přáceschopné nezaměstnané, ale ani žádné minimální mzdy nebo záruka práva na život. S pracovní silou by se mělo zacházet jako s tím, čím ve skutečnosti je – jako s komoditou, která si musí najít svou cenu na trhu. Zákony obchodu byly zákony přírody, a tedy zákony Boží. Co jiného to bylo než odvolání od slabšího k silnějšímu, od smířícího soudece k všemocnému bodání hladu? Pro politiky a administrátory bylo *laissez-faire* prostě principem prosazování zákona a řádu s minimálními náklady a úsilím. Dejme chudé na starost trhu a věci se už zařídí samy. V tomto bodě se Bentham, racionalista, shodoval s Burkem, tradicionalistou. Kalkul bolesti a rozkoše vyžadoval, aby se nepůsobila bolest, již je možno se vyhnout. Stačí-li na daný úkol hlad, žádných jiných trestů není třeba. Na otázku „Co může ve vztahu k holému životy udělat zákon?“ odpovídal Bentham: „Přímě nic“.³ Chudoba byla příroda přezívající ve společnosti; její fyzickou sankcí byl hlad. „Jelikož síla této fyzické sankce je dostatečná, uplnění politické sankce by bylo nadbytné.“⁴

² Webb, S. a B., *English Local Government*, sv. VII–IX, „Poor Law History“.

³ Bentham, J., *Principles of Civil Code*, kap. 4 (Bowring, sv. I, str. 333).

⁴ Bentham, J., *ibid.*

Jelíné, čeho bylo třeba, byl „vědecký a ekonomický“ přístup k chudým.⁵ Bentham se pevně postavil proti Pittovu návrhu Chudinského zákona, který by se v podstatě rovnal Speenhamlandskému zákonu, neboť připouštěl jak podporu mimo útluky, tak podporu v podobě mezd. Na rozdíl od svých žáků však Bentham v této době nebyl nesmlouvavým ekonomickým liberálem ani demokratem. Jeho Domy práce byly zřím sнем detailní utilitární administrace, prosazované s veškerou šikanou vědeckého řízení. Bentham tvrdil, že jich bude vždy třeba, protože společensví se nemůže zcela zbavit zájmu o osud chudáků. Věřil, že chudoba je součástí hojnosti. „V nejvyšším stadiu společenské prosperity“ prohlásil, „nebude mít velká masa občanů pravděpodobně mnoho jiných zdrojů než každodenní práci, takže bude mít vždy blízko k bídě...“ Proto doporučoval, aby se „zavedl pravidelný příspěvek na potřeby chudoby“, i když se tím „teoreticky sníží NEDOSTATEK, což postihne průmysl“ – dodal s politováním, protože z utilitaristického hlediska bylo úkolem vlády zvyšovat nedostatek, aby byla účinná fyzická sankce hladu.⁶

Akceptování situace, když se za nejvyšší stupeň prosperity platí tím, že masa občanů je na pokraji bídy, provázely velmi odlišné lidské postoje. Townsend ve snaze udržet si citovou rovnováhu popouštěl uzdu předsudku a sentimentalnosti. Neprozřetelnost chudých byla zákonem přírody, protože jinak by nikdo nedělal služebnou, špinavou a sprostou práci. A co by se stalo s naší vlastí, kdybychom se nemohli opřít o chudé? „Co jiného než tiseň a chudoba by přesvědčilo lidi z nižších tříd, aby šli vsítit hrůzám, které na ně čekají na rozbouraném oceánu nebo na břevním poli?“ Takové předvádění drsného patriotismu však stále ponechávalo prostor pro něžnější city. Chudinská podpora by samozřejmě měla být okamžitě zrušena. Chudinské zákony „vycházejí z principů, které jsou na hranici absurdnosti, neboť předstírají, že uskuteční něco, co je ze samé podstaty a ustavení světa neuskutečnitelné.“ Ale jsou-li chudí vydáni na milost bohatých, kdo by pochyboval, že „jedinou těžkostí“ je krotit neuváženost benevolence bohatých? Nejsou snad pohnutky dobročinnosti mnohem ušlechtlejší než ty, které vyplývají z pevně daných právních závazků? „Může být ve skutečnosti něco krásnějšího než klidné sebeuspokojení blahovůle?“ volá Townsend a jako kontrast uvádí chladnou necitelnost „farnostního

⁵ Bentham, J., *Observation on the Poor Bill*, 1797.

⁶ Bentham, J., *Principles of Civil Code*, str. 314.

platebního stolu", který nezná ony scény „nestrojených výrazů opravdové vědeckosti za neočekávanou laskavost...“ „Až budou chudí nuceni vyhledávat přátelství bohatých, bohatým nikdy nebude chybět ochota ulevit jim v jejich úsní...“ Nikdo, kdo čelí toto jímavé vyličení důvěrného života dvou národů, nebude pochybovat o tom, že viktoriánská Anglie mimovolně čerpala svou citovou výchovu z ostrova koz a psů.

Edmund Burke byl člověk jiné velikosti. Kde lidé jako Townsend selhali trochu, selhal on obrovsky. Jeho génius pozvedl krutý fakt v tragédii a sentimentalnost obdařil aureolou mysticismu. „Když máme sklón litovat jako chudé ty, kdo musí pracovat, protože jinak by svět nemohl existovat, zahráváme si s podmínkou existence lidstva.“ To je nepochybně lepší než obyčejná lhostejnost, prázdné lamentace nebo fráze povznášejícího soucitu. Zmužlost tohoto realistického postoje však narušilo něžné uspokojení, s nímž Burke navěcoval scény aristokratické pompy. Výsledkem bylo přeherodesování Heroda a podcenění šancí věcné reformy. Není nepatřičný dohad, že kdyby byl Burke ještě naživu, návrh zákona o parlamentní reformě z roku 1832, která ukončila *ancien régime*, by byl přijat jen za cenu zbytečné krvavé revoluce. A přesto by Burke mohl namítnout, že byly-li masy politickou ekonomii předurčeny, aby se plahočily v bídě, co jiného je idea rovnosti než kruté vnadidlo, které má lidstvo přivést k sebezníčení?

Benthamovi nebyla vlastní ani uhlazená samolibost Townsenda, ani až příliš zbrklý historismus Burka. Při jeho víře v rozum a reformu mu nově objevená sféra sociálního zákona připadala spíše jako křivená země nikoho, otevřená utilitaristickým experimentům. Stejně jako Burke odmítal přistoupit na zoologický determinismus a popíral, že by ekonomie měla převahu nad politikou v užším slova smyslu. I když napsal *Pojednání o lichné a Rukověť politické ekonomie*, byl v této vědě amatérem, a dokonce ani nedal ekonomii jediný velký příspěvek, který by se od utilitarismu mohl očekávat, totiž že hodnota se odvozuje od užitečnosti. Místo toho se nechal asociativskou psychologií přimět k tomu, aby dal svým bezmezným imaginativním schopnostem oteče jako sociální inženýr. *Laissez-faire* znamenalo pro Benthama pouze další nástroj sociální mechaniky. Intelektuální pružinou průmyslové revoluce byla sociální, nikoli technická invence. Přírodní vědy rozhoďujícím způsobem přispěly k inženýrství až o celé století později, kdy už bylo dávno po průmyslové revoluci. Dokud se nerozvinuly nově aplikované vědy v mechanice a chemii, znalosti obecných zákonů přírody byly pro faktické stavitele mostů nebo kanálů nebo konstruktéry

strojů a motorů naprosto neužitečné. Telford, zakladatel a doživotní předseda Společnosti stavebních inženýrů, odmítl přijímat za členy této organizace uchazeče, kteří studovali fyziku, a podle Sira Davida Brewstera se nikdy neseznámil ani se základy geometrie. Úspěchy přírodní vědy byly v pravém slova smyslu teoretické a v praktickém významu se nemohly srovnávat s triumfy tehdejší věd sociálních. Právě sociálním vědám náležela prestiž vědy jakožto něčeho odlišného od rutiny a tradice, a i když se to naší generaci může zdát neuvěřitelné, postavení přírodní vědy velmi získalo, jakmile se spojila s vědami humanitními. Objevení ekonomie bylo ohromným zjevením, jež významně uspišilo transformaci společnosti a zavedení tržního systému, přestože rozhodující stroje vynalezali nevzdělání řemeslníci, z nichž někteří v podstatě neuměli číst a psát. Bylo proto jak spravedlivé, tak patřičné, aby místo intelektuálních rodičů mechanické revoluce, která podřídila síly přírody člověku, zaujaly nikoli přírodní, nýbrž sociální vědy.

Bentham sám byl přesvědčen, že objevil novou sociální vědu, vědu o morálce a zákonodárství. Měla být založena na principu užitečnosti, který dovozoval přesnou kalkulaci s pomocí asociativské psychologie. Věda, právě proto že byla efektivní v rámci sféry lidských záležitostí, znamenala v Anglii osmnáctého století zpravidla praktické umění založené na empirickém poznání. Potřeba takového pragmatického postroje byla vskutku ohromná. Nebyly k dispozici statistiky, a tak bylo často nemožné určit, zda se populace zvyšuje nebo zmenšuje, jaký byl trend bilance zahraničního obchodu nebo která třída populace získává na úkor druhé. Často se jen odhadovalo, zda bohatství země roste nebo ubývá, odkud se berou chudí, jaká byla situace v oblasti úvěru, bankovnící či jaké byly zisky. Termínem „věda“ se tedy v prvé řadě mnil empirický přístup k takovému věcem, který nahrazoval přístup čistě spekulativní či antikvářský. A protože praktické zájmy byly přirozeně rozhodující, spočívalo na vědě, aby navrhla, jak regulovat a organizovat rozsáhlou říši nových jevů. Viděli jsme, jak byli povahou chudoby zmazání puritáni a jak vynalézávě experimentovali s formami svépomoci; jak se představa zisku halila do podoby všeléku na nejzlobnější choroby; jak nikdo neuměl říci, zda je pauperismus dobrým nebo zlým znamením; jak popletená vědecká spáva pracovníků utulku sledovala, že není schopna vydělat na chudých peníze; jak Owen zbohatl na práci svých továren podle vzoru uvědomělé filantropie; a jak řada jiných experimentů, které zjevně využívaly stejné metody osvědčené svépomoci, žalostně selhala, a způsobila tak hrozné

vystřízlivění jejich filantropickým autorům. Kdybychom roziřili naše zorné pole z pauperismu na úvěr, hotové peníze, monopoly, úspory, pojištění, investice, veřejné finance nebo, když na to přijde, na vězení, vzdělání či loterie, snadno bychom mohli dodat mnoho nových typů různých podniků týkajících se každé z těchto věcí.

Přibližně v době Benthamovy smrti⁷ se tato perioda chýlila ke konci. Od čtyřicátých let devatenáctého století se bývali projektanti nových metod stali prosybnými navrhovateli utíctých podniků a přestali se pokládat za objevitele nových aplikací univerzálních principů vzájemnosti, důvěry, rizik a jiných prvků lidského podnikání. Například se už podnikatelé domnívali, že vědí, jaké formy by měly jejich aktivy mít, a jen zřídka zkoumali podstatu peněz před založením banky. Sociální inženýři se nyní obvykle nacházeli jen mezi bláznů a podvodníky, a byli tedy často omezení železnými mřížemi. Přítel průmyslových a bankovních systémů, který od Patersona a Johna Lawa až po bratry Pereirey zaplavoval burzy projekty náboženských, sociálních a akademických sektářů, se nyní stal pouhým kapáním. Pro ty, kteří se podíleli na podnikatelské rutině, byly analytické ideje vadou. Výzkum společnosti, alespoň se to myslelo, byl uzavřen. Na mapě člověka nezbylo jediné bílé místo. Člověk Benthamova ražení se stal na dalších sto let nemožným. Jakmile převládla tržní organizace hospodářského života, byly tomuto vzorci podřízeny všechny jiné institucionální oblasti: génius sociálních artefaktů se stal bezdomovcem.

Benthamův Panoptikon neměl být jen „mlýnem, který semlel darebáky na povovice a lenochy na pilné“,⁸ měl také vyplácet dividendy jako Anglická banka. Bentham prosazoval návrhy tak rozdílné, jako byly zdokonalený patentní systém, omezené ručení společností, desetileté sčítání lidu, založení ministerstva zdravotnictví, zavedení bankovek nesoucích úroky, aby se zvešobecnilo spoření, lednická pro zeleninu a ovoce, zbrojení továrny na nových technických principech, využívající práci testanců nebo – nouzově – chudých na podpoře, chrestomatická denní škola, kde by se vyučoval utilitarismus pro vyšší třídy, všeobecná registrace nemovitého vlastnictví, systém veřejné vědění účernictví, reformy veřejného vzdělávání, jednoduší registrace, svoboda od lichvy, vzdání se kolonií, užívání antikoncepce k snížení podílu chudých, spojení Atlantiku a Pacifiku s pomocí prostředků ak-

ciové společnosti a další. Některé z těchto projektů sledovaly doslova spousty malých zlepšení, jako například projekt Průmyslových domů, které byly nákupem inovací pro zlepšení a využití člověka založených na výsledcích asocianistické psychologie. Zatímco Townsend a Burke spojovali *laissez-faire* s právním kvietismem, Bentham v něm žádnou překážku pro systematickou kritiku reformy neviděl.

Dříve než postoupíme k odpovědi, kterou dal v roce 1798 Godwinovi Malthus a s níž začala vlastní klasická ekonomie, připomeňme si, jak vypadala doba. Godwin napsal svou *Politickou spravedlnost* jako reakci na Burkeho *Úvahy o revoluci ve Francii* (1790). Ty vyšly těsně před vlnou represí počínající tím, že byl zrušen habeas corpus (1794), a perspekci demokratických korespondenčních společností. V té době byla Anglie ve válce s Francií a *terreur* udělal ze slova „demokracie“ synonymum sociální revoluce. Přesto bylo demokratické hnutí v Anglii, které bylo zahájeno kázáním Dr. Pierce ve Starém ghetu (1798) a svého literárního vrcholu dosáhlo v *Právních úlohách* Thomase Painea (1791), omezeno jen na oblast politiky. Nespokojenost pracujících chudých se v něm nijak neodtrácela a v pamfletech, které stále díturážněji volaly po všeobecném hlasovacím právu a každoročním zasedání parlamentu, by se střeží našla zmínka o otázkách Chudinského zákona. Přesto právě ze sféry Chudinského zákona vycházel rozhodný protitah šlechty ovlivněné Speenhamlandem. Farnosi se stáhly za umělou bariéru, pod jejíž ochranou přežívaly Warento ještě dvacet let. A zatímco zlé důsledky panikařských zákonů politické represe z devadesátých let osmnáctého století by mohly být brzy překonány, kdyby se k nim nepřidalo nic jiného, degenerativní proces započatý Speenhamlandem zanechal v celé zemi nesmazatelné stopy. Čtyřicetileté prodloužení vlády šlechty, které bylo jeho výsledkem, bylo dosaženo za cenu obětování plodnosti obyčejných lidí. „Když si majetné třídy stěžovaly, že chudinská daň je stále těžší,“ říká Mantoux, „přehlížely skutečnost, že se ve skutečnosti rovnala pojištění proti revoluci, kdežto když pracující třída přijímala skromné příspěvky, které se jí rozdělávaly, neuvědomovala si, že je částečně dostává díky snižování svých vlastních legitimních výdělků. Nevyhnutelným výsledkem „dávky“ bylo udržování mezd na nejnižší úrovni, a dokonce jejich stlačení pod hranici odpovídající neredukovatelným potřebám námezdně pracujících. Farnář nebo provozovatel manufaktury spoléhal na to, že farnost dorovná rozdíl mezi částkou, kterou platil těmto lidem, a částkou, za kterou mohli žít. Proč by si způsobil vydání, která mohl tak snadno svalit na

⁷ 1832.

⁸ Stephen, Sir L., *The English Utilitarians*, 1900.

masu plátců chudinské daně? Na druhé straně ti, kteří dostávali farní podporu, byli ochotni pracovat za nižší mzdy, a tak zcela znemožnili konkurenci těm, kteří žádou farní pomoc nedostávali. Dostavili se ten paradoxní výsledek, že takzvaná chudinská, daň znamenala úsporu pro zaměstnavatele a ztrátu pro plného dělníka, který od veřejné charity nic neočekával. Nemilosrdná souhra zájmů tak změnila charitativní zákon v železné okovy.⁹

Můžeme předpokládat, že právě na těchto okovech spočíval nový mzdový a populační zákon. Sám Malthus, stejně jako Burke a Bentham, byl důrazným odpůrcem Speenhamlandu a obhajoval úplné zrušení Chudinského zákona. Nikdo z nich však nepředvídal, že Speenhamland stlačí mzdy pracovníků na subsistenční úroveň a níže; naopak očekávali, že bude tlačit mzdy nahoru, či přinejmenším je uměle udržovat, což se mohlo, nebýt Antikombinačního zákona, docela dobře stát. Toto mylné očekávání pomáhá vysvětlit, proč nízkou úroveň zemědělských mezd nepřipisovali Speenhamlandu, který byl její skutečnou příčinou, ale pokládali ji za nevyvratitelný důkaz působení takzvaného železného zákona mzdového. K tomuto základu nové ekonomické vědy se musíme nyní obrátit.

Townsendův naturalismus nepochybně nepředstavoval jediný základ pro novou vědu politické ekonomie. Existence ekonomické společnosti se projevovала v pravidelnosti cen a stabilitě příjmů závislých na těchto cenách; v důsledku toho mohl být ekonomický zákon stejně tak dobře založen přímo na cenách. Co přímělo ortodoxní ekonomii hledat své základy v naturalismu, byla jinak nevysvětlitelná bída velké masy výrobců, která, jak dnes víme, nemohla nikdy vyplývat ze zákonů starého trhu. Avšak fakty se současně ukázaly i zhruba takto: v minulých dobách museli pracující lidé obvykle žít na pokraji bída (přinejmenším vezmeme-li v úvahu měnící se úrovně obvyklých standardů); od příchodu strojů se určité nikdy nepozdvihli nad subsistenční úroveň; a nyní, kdy ekonomická společnost dostala konečnou podobu, bylo nezpochybnitelným faktem, že desetiletí za desetiletím se materiální úroveň života pracujících chudých nezvyšuje ani o píď, pokud se vlastně ještě nezhoršuje.

Ukazovalo-li někdy zdrcující svědectví faktů jedním směrem, bylo to tedy v případě železného zákona mzdového, který tvrdil, že hola existenci úroveň, na níž pracující ve skutečnosti žijí, byla výsledkem

⁹ Mantoux, P. L., *The Industrial Revolution in the Eighteenth Century*, 1928.

nějaké zákonitosti, která drží jejich mzdy tak nízkou, že jim neumožňuje žádat jiný standard. Toto zdání bylo samozřejmě nejen zavádějící, ale ve skutečnosti z hlediska jakékoli konzistentní teorie cen a příjmů za kapitalismu dovádělo k absurditě. Přesto však, když se vše uváží, kvůli tomuto mylnému zdání se zákon mezd nemohl zakládat na nějakých racionálních pravidlech lidského chování, ale musel být odvozen z naturalistických faktů ohledně plodnosti člověka a půdy, jak byly prezentovány světu prostřednictvím Malthusova populačního zákona spojeného se zákonem snižujících se výnosů. Tento naturalistický prvek v základech ortodoxní ekonomie byl výsledkem podmínek, které vytvořil především Speenhamland.

Z toho vyplývá, že ani Ricardo, ani Malthus nepochopili fungování kapitalistického systému. Teprve sto let po vydání *Bohatství narozeno* bylo jasné, že v různých systémech jsou faktory výroby obsaženy ve výrobku, a jak roste produkce, jejich absolutní podíl musí růst také.¹⁰ Adam Smith sice následoval Locke v jeho mylném východisku pracovního původu hodnoty, jeho smysl pro realitu ho však zachránil před tím, aby byl důsledný. Jeho názory na prvky ceny byly proto zmatené, i když správně trval na tom, že žádná společnost, jejíž členové jsou ve velké většině chudí a ubozí, nemůže vzkvést. To se nám dnes jeví jako truismus, v jeho době to však bylo paradoxem. Smithův vlastní názor byl ten, že všeobecná hojnost by musela pomoci, aby bohatství prosáklo dolů k lidem; nebylo možné, aby se společnost stávala bohatší a bohatší a lidé chudší a chudší. Naněštější se zdálo, že fakty, které by ho podpořily, dlouho nepřicházejí. Ricardo, který měl tuto skutečnost vysvětlit, pokračoval tvrzením, že čím je společnost pokročilejší, tím větší budou obtíže s obstaráváním potravin, protože budou vytvářet tím bohatší pozemkoví vlastníci, vykořisťující jak kapitalisty, tak dělníky. Kapitalistické a dělnické zájmy jsou podle něj v nepřekonatelném protikladu, ale tento protiklad je nakonec neúčinný, protože dělnické mzdy nikdy nevystoupí nad subsistenční úroveň a zisky se musí v každém případě sčítávat. V určitém vzdáleném smyslu všechna tato tvrzení obsahují zrnko pravdy, ale jako vysvětlení kapitalismu nemohlo být vyprodukováno nic nereálnějšího a hůře pochopitelnějšího. Avšak fakty samy dostaly podobu protikladných vzorců, a dokonce ještě dnes je těžké je rozplest. Není divu, že do vědeckého systému musel být přivolan *deus ex machina* zvířecho a rostlinného rozmnožování, a to

¹⁰ Cannan, E., *Review of Economic Theory*, 1930.

autoři, kteří tvrdili, že odvodili zákony výroby a distribuce z chování nikoli rostlin či zvířat, ale lidí.

Udělejme stručný přehled důsledků skutečnosti, že základy ekonomické teorie byly položeny během speenhamlandského období, které vydávalo za konkurenční tížní ekonomiku to, co ve skutečnosti bylo kapitalismem bez pracovního trhu.

Zaprvé, ekonomická teorie klasických ekonomů byla v zásadě zmatečná. Paralelismus mezi bohatstvím a hodnotou vnesl do téměř všech složek ricardiánské ekonomie nejzajímavější pseudoproblémy. Bohatým zdrojem nepochopení byla teorie mzdového fondu, dědicví po Adamu Smithovi. Výjima některých speciálnějších částí, jako je teorie renty, zdanění a zahraničního obchodu, kde bylo dosaženo hlubších vhledů, celá ekonomická teorie spočívala na beznaděnné snaze dospět ke kategoriálním závěrům ohledně chabě definovaných termínů, které si kladly za cíl vysvětlit chování cen, urváření příjmů, výrobní proces, vliv nákladů na ceny, úroveň zisků, mezd a úroků, z nichž většina zůstala stejně nejasná jako předtím.

Zadruhé, za daných podmínek, v nichž se problém prezentoval, žádný jiný výsledek nebyl možný. Žádný jednotný systém nemohl vysvětlit fakty, pokud tyto fakty samy netvořily část nějakého jednotlivého systému, ale byly vlastně vyústěním souběžného působení dvou vzájemně se vylučujících systémů na sociální organizaci, totiž rodící se třízi ekonomiky a paternalistické regulace ve sféře nejdůležitějšího faktoru výroby, práce.

Zatřetí, řešení, jehož dosáhli klasici ekonomové, mělo dalekosáhlé důsledky pro pochopení povahy ekonomické společnosti. Jak se postupně začaly chápat zákony ovládající třízi ekonomiku, byly přesunuty pod autoritu samotné přírody. Zákon snižujících se výnosů byl zákonem rostlinné fyziologie. Malthusovský populační zákon odražel vztah mezi plodností člověka a plodností půdy. V obou případech zde hrály roli síly přírody, živočišného instinktu sexu a vegetativního růstu na dané půdě. Byly to stejné principy jako v případě Townsendových koz a psů: existuje jakýsi přírodní limit, nad nějž se lidé nemohou rozmnožovat, a tento limit je stanoven dostupnými zásobami potravin. Stejně jako Townsend i Malthus dochází k závěru, že přebýrečné exempláře musí být zabity; a zatímco kozy jsou zabity psy, psi musí pojit na nedostatek potravy. U Malthuse představuje represivní brzdu ničení přebýrečných exemplářů brutálními silami přírody. Lidé jsou ničení ještě z jiných příčin než z hladu – například válkami, morovými

ranami a zhyřalostí – , které si nijak nezdají z destruktivními silami přírody. To znamená přísně vzato nekonzistentnost, protože odpovědnost za dosahování rovnováhy, kterou požaduje příroda, přebírají sociální síly. Na tuto kritiku by však Malthus mohl odpovědět, že při absenci války a zhyřalosti – to je v činnosti společnosti – by mnohem více lidí hladovělo, než se jich zachránilo syými mírumilovnými činnostmi. V zásadě byla ekonomická společnost založena na hrozivé realitě přírody. Pokud lidé zákony, které vládnou společnosti, potuší, potomstvo lehkomyšlných zardousí krutý popravčí.

Skutečný význam trýznivého problému chudoby se nyní obnažil: ekonomická společnost je podřízena zákonům, které nejsou lidskými zákony. Třihlina mezi Adamem Smithem a Townsendem se rozšířila v propast. Objevila se dichotomie, která vyznačovala zrození vědomí devatenáctého století. Naturalismus od té doby strašil ve vědách o člověku a reintegrace společnosti do lidského světa se stala trvale sledovaným cílem sociálního myšlení. Marxistská ekonomie – ve shodě s touto argumentací – byla zásadně neúspěšným pokusem tohoto cíle dosáhnout a její selhání bylo zapříčiněno Marxovým příliš těsným příklonem k Ricardovi a tradicím liberální ekonomie.

Zdaleka nelze říci, že by si sami klasici ekonomové takovou potřebu neuvědomovali. Malthus a Ricardo rozhodně nebyli k osudu chudých lhostejní, ale jejich lidská starost pouze tlačila falešnou teorii na ještě klikatější stezky. Železný zákon mezd obsahoval dobře známou výnimku, která říkala, že čím vyšší jsou obvyklé potřeby pracujících tříd, tím vyšší je minimální úroveň, pod níž nemůže dokonce ani železný zákon mzdy stlačit. Právě do tohoto „kritéria ubohosti“ vkládal naděje Malthus¹¹ a chtěl je všemi způsoby pozvednout, neboť jediné tak, kteří byli jeho zákonem k ubohosti odsouzeni. Také Ricardo si ze stejného důvodu přál, aby měly pracující třídy ve všech zemích smysl pro pohodu a zábavy, „a aby byly všemi zákonými prostředky povzbuzovány ve snaze si je obstarat“. Ironické je, že aby bylo možno obejít zákon přírody, přikazovalo se tu lidem, ať zvedají úroveň vlastního hladovění. Přesto šlo ze strany klasických ekonomů o bezesporu upřímné pokusy, jak chudé zachránit před osudem, který jim právě jejich teorie pomáhaly připravovat.

¹¹ Hazlitt, W., *A Reply to the Essay on Population by the Rev. T. A. Malthus in a Series of Letters*, 1809.

V případě Ricarda teorie sama obsahovala prvek, který vyvažoval přisný naturalismus. Tímto prvkem, prostupujícím celým systémem a pevně zakotveným v jeho teorii hodnoty, byl princip práce. Ricardo zavedl to, co začali Locke a Smith – humanizaci ekonomické hodnoty; co fyziokraté přisoudili přírodě, vymohl Ricardo pro člověka. V myšléném teoretickém ohromného dosahu obdařil práci vyhradní schopnosti vytvářet hodnotu, čímž všechny myslitelné transakce v ekonomické společnosti redukoval na princip rovné směny ve společnosti svobodných lidí.

V Ricardově systému jako takovém koexistovaly naturalistické a humanistické faktory, které soupeřily o převahu v ekonomické společnosti. Dynamika této situace měla zdrcující moc. Tíhnutí ke konkurenčnímu trhu v důsledku toho získalo neodolatelnou prudkost přírodního procesu. Nyní se totiž mělo za to, že seberegulační trh vyplývá z neúprosných zákonů přírody a že osvobození trhu je neodvratná nutnost. Vytvoření trhu práce bylo aktem vizekce, provedením na těle společnosti těmi, které pro tento úkol zocelila jistota, již může poskytnout pouze věda. K této jistotě patřilo i to, že musí zmizet Chudinský zákon. „Princip gravitace není jistější než tendence takových zákonů měnit bohatství a sílu v bídu a slabost... až budou nakonec morem všeobecné chudoby nakaženy všechny třídy,“ napsal Ricardo.¹² Byl by opravdu morálním zbabělcem ten, kdo by, vědom si této věci, nenašel sílu zachránit lidstvo před ním samým krutou operací v podobě zrušení chudinské podpory. A v tomto bodě byli Townsend, Malthus, Ricardo, Bentham a Burke zajedno. Jakkoli silně se odlišovali v metodě a světónázoru, na odporu proti principům politické ekonomie a Speenhamlandskému zákonu se shodli. Ekonomický liberalismus se stal tak neodolatelnou silou právě díky této shodě mínění mezi diametrálně odlišnými světovými názory; jestliže totiž něco schvaloval jak ultrareformátor Bentham, tak ultratraditionalista Burke, získávalo to charakter samozřejmosti.

Smysl tvrdých zkoušek chápal jediný člověk – možná proto, že z vůdčích duchů doby měl jen on důvěrnou praktickou znalost průmyslu, přičemž byl zároveň otevřen vnitřnímu pohledu do budoucna. Dosud žádný myslitel nepronikl hlouběji do říše průmyslové společnosti než Robert Owen. Owen si jasně uvědomoval rozdíl mezi společností a státem; na rozdíl od Godwina neměl vůči státu žádné

¹² Ricardo, D., *Principles of Political Economy and Taxation*, ed. Goner, 1929, str. 86.

předsudky a očekával od něho pouze to, na co stát stačil – nápomocnou intervenci, jejímž účelem bylo zabránit poškození společnosti, rozhodně ne nějaké organizování společnosti. Stejně tak nechoval nepřátelství vůči stroji, jehož neutrální povahu uznával. Ani politický mechanismus státu, ani technické zařazení stroje mu nezasáhly ten *podstatný* fenomén: společnost. Odmítal animalistický přístup ke společnosti a vypracel její malthusovská a ricardovská omezení. Ale osou Owenova myšlení byl odvat od křesťanství, které obviňoval z „individuálizace“, ze svalování odpovědnosti za charakter na jednotlivce samotného, tedy popírání – podle jeho názoru – reality společnosti a jejího všemocného formativního vlivu na charakter. Skutečný význam jeho úroku na „individuálizaci“ spočíval v důrazu na sociální původ lidských motivů: „Individuálizovaný člověk a vše to, co je na křesťanství opravdu hodnotné, mají k sobě tak daleko, že se za celou věčnost nebudou moci nikdy spojit.“ Objevení společnosti Owena přimělo přehodnotit křesťanství a dostat se za ně. Chápal skutečnost, že jelikož společnost je reálná, člověk se jí nakonec musí podřít. Jeho socialismus – mohl by někdo říci – byl založen na reformě lidského vědomí, již se dosáhne uznáním reality společnosti. „Kdyby se některá z příčin zla neměla dát odstranit novými schopnostmi, které lidé získají,“ napsal, „poznají, že jsou nutné a nevyhnutelné, a marné dětinské střížnosti ustanou.“

Owen měl možnost o těchto schopnostech přehnanou představu, jinak by stěží navrhoval smířícím soudcům hrabství Lanark, aby společnost neproduleně začala znovu, od „jádra společnosti“, které objevil ve svých vesnických komunitách. Takový proud obrazovornosti je výsadou génia, bez něhož by lidstvo nemohlo existovat, protože by si dostatečně nerozumělo. Tím důležitější byla neodstranitelná hranice svobody, na kterou upozorňoval, jež byla dána nezbytnými mezemi stanovenými absencí zla ve společnosti. Tato hranice se však ožičím, domníval se Owen, až člověk pomocí nových schopností, které získá, přemění společnost; potom bude člověk muset tuto hranici akceptovat v duchu zralosti, který nezná dětinské nářky.

Roku 1817 Robert Owen popsal směr, jímž se pusil západní člověk, a jeho slova shrnula problém nadcházejícího století. Poukazoval na ohromné důsledky, které vzejdou z manufaktur, „*budou-li [manufakturní] ponechány svému přirozenému vývoji*“. „Všeobecné rozšíření manufaktur po celé zemi vytváří v jejích obyvatelích nový charakter; tento charakter se formuje podle principu, který naprosto nepřije

individuálnímu nebo všeobecnému štěstí a který přinese ta nejhorší a nejtrvalejší zla, nebude-li tato tendence neutralizována legislativním zasahováním a řízením. "Organizace celku společnosti podle principu zisku a výděлку musí mít dalekosáhlé důsledky. Owen tyto důsledky formuloval z hlediska lidského charakteru. Nejzjevnějším účinkem nového institucionálního systému totiž byla destrukce tradiční povahy usazených populací a jejich přeměna v nový typ lidí, migrujících, kočovných, postřádajících sebeúctu a kázeň – hrubých, necitlivých bytostí, jejichž příkladem byl jak dělník, tak kapitalista. Owen dále pokračoval zobecněním, že daný princip nepřije individuálnímu a sociálnímu štěstí. Tímto způsobem se přivodí vážná zla, jestliže tendence tkvící v tržních institucích nebude držet na uzdě vědomé sociální řízení, prosazované prostřednictvím zákonodárství. Pravda, žalostná situace dělníků byla zčásti důsledkem „systému dávek“. Ale co vypo-
zoroval, v podstatě platilo jak u městských, tak venkovských dělníků – že „jsou dnes v situaci nekoněčně potupnější a bídňější než před zavedením továren, na jejichž úspěchu nyní závisí jejich hole bytí“. Zde znovu proniká Owen k pravé podstatě věci, když zdůrazňuje nikoli příjmy, nýbrž degradaci a bídu. Jako na hlavní příčinu této degradace opět správně poukazuje na závislost na továrně kvůli holému bytí. Rochopil skutečnost, že to, co vypadalo jako v první řadě ekonomický problém, je ve své podstatě problémem sociálním. Ekonomický vzato byl dělník nepochybně vykořisťován: výměnou nedostával, co mu náleželo. Ale i když to bylo důležité, nebylo to zdaleka všechno. Dělník na tom mohl být po finanční stránce navzdory vykořisťování lépe než dříve. Princip vůbec nepřijíjí individuálnímu a všeobecnému štěstí však rozvrátil jeho sociální prostředí, sousedství, jeho postavení ve společenství, jeho řemeslo; rozvrátil zkrátka ty vztahy k přírodě a člověku, v nichž byla dříve ukotvena jeho ekonomická existence. Průmyslová revoluce působila sociální vyšinutí obrovských rozměrů a problém chudoby byl pouze ekonomickou stránkou tohoto jevu. Owen oprávněně prohlašuje, že nepostaví-li se těmto ničivým silám legislativní zásahy a řízení, výsledkem budou obrovské a trvalé škody.

V té době však nepředvídal, že sebeobrana společnosti, po níž volal, bude neshleditelná s fungováním ekonomického systému jako takového.

II. SEBEOBRA NA SPOLEČNOSTI

11

ČLOVĚK, PŘÍRODA A ORGANIZACE VÝROBY

Dynamiku moderní společnosti po celé století ovládal dvojí pohyb: trh se neustále šířil, ale tomuto pohybu šel vstříc protipohyb bránící expanzi v určitých směrech. Ačkoli byl tento protipohyb životně nezbytný pro ochranu společnosti, v konečném důsledku byl neslučitelný se seberegulací trhu, a tedy s tržním systémem samotným.

Tento systém se rozvíjel mlhovými kroky; zaplavil prostor a čas a vytvořením bankovních peněz vyprodukoval dynamiku, jakou lidé dosud neznali. V době, kdy dosáhl maximálního rozsahu, což bylo kolem roku 1914, už zahrnoval každou část zeměkoule, všechny její obyvatele i dosud nenarozené generace, fyzické osoby i obrovské imaginární celky, zvané korporace. Nový způsob života se po planetě šířil s takovým nárokiem na univerzálnost, jaký neměl od častů, kdy se na svou dráhu vydalo křesťanství, období, tentokrát však šlo o hnutí v čisté materiální rovině.

Zároveň však byl v běhu onen protipohyb. Nebylo to pouhé obvyklé defenzivní chování společnosti tvářící v tvář změn; byla to reakce proti narušením předvída společnosti, narušením, která by zničila samu organizaci výroby, již uvedl v život trh.

Rober Owen uvedl pravdivý postřeh: nechá-li se tržní ekonomika rozvíjet podle svých vlastních zákonů, vytvoří obrovská a trvalá zla.

Výroba je interakce člověka a přírody; má-li se tento proces organizovat prostřednictvím seberegulačního mechanismu výměny a směny, musí se do jeho sféry přivést člověk a příroda, které je třeba podrobít zákonům nabídky a poptávky, tzn. že se s nimi musí zacházet jako s komoditami, jako se zbožím produkovaným pro prodej.

Právě tak to fungovalo za tržního systému. Člověk pod označením pracovní síla, příroda pod označením půda byly dány k dispozici k prodeji; využívání pracovní síly se dalo univerzálně kupovat a prodávat za cenu označovanou jako mzdy a využívání půdy se dalo vyjednat za cenu označovanou jako renta. Existoval trh s pracovní silou i trh s půdou a nabídka a poptávka byla v obou regulována výší mezd a rent; fikce, že práce a půda byly vyprodukovány k prodeji, se důsledně pod-